

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ
ΕΝ ΤΩ ΒΙΩ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ

Ἐπιστήμη καὶ κοσμοθεωρία εἶναι δύο κύκλοι, οἱ ὁποῖοι τέμνουσιν μὲν ἀλλήλους, ἀλλ' οὐδαμῶς συμπίπτουσι. Ὑπάρχει ἀληθινή ἐρευνὰ καὶ γνῶσις, αἱ ὁποῖαι οὐδόλως ἀξιούσιν νὰ ὀδηγήσῃν εἰς κοσμοθεωρίαν, ὡς ὑπάρχει κοσμοθεωρία ἐκφραζομένη ὑπὸ μορφᾶς ὅλως διαφόρου ἢ τῆς γνῶσις, τ. ἔ. ἡ ἔννοια καὶ ἡ αἰτιολογία. Ἄλλὰ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὑπάρχει κοινή τις ζώνη ἢ τάσις πρὸς ἐπιστημονικὴν κοσμοθεωρίαν καὶ πρὸς τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἐκείνην γνῶσιν, τὴν ὁποῖαν καλοῦσιν φιλοσοφίαν.

Κατ' ἀκολουθίαν ὑπάρχει καὶ ἀπὸ ψυχολογικῆς ἐπόψεως μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ τύπου τοῦ ἐρευνητοῦ, ὅστις ἐπεξεργάζεται περιωρισμένον τινὰ κλάδον μετ' αὐστηρᾶς ἐπιστημονικότητος, καὶ τοῦ τύπου τοῦ φιλοσόφου, ὅστις κατευθύνεται ἐπὶ τὸ ὅλον, τ. ἔ. αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην πρὸς ἀπεστρογγυλωμένην καὶ ἀπληρτισμένην γνῶσιν τοῦ «κόσμου». Ὁ πρῶτος εἶναι δυνατὸν παρὰ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ νὰ ἔχη καὶ ἰδιωτικὴν τινα, ἐπὶ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως στηριζομένην κοσμοθεωρίαν· ὁ ἄλλος πρέπει — ψυχολογικῶς πάλιν θεωρουμένου τοῦ πράγματος — νὰ ἐπεξεργασθῇ δι' ἐννοιῶν τὴν σύνολον αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον θέσιν, νὰ ἐλέγξῃ νοητικῶς καὶ νὰ συμβιβάσῃ πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς ἐποχῆς του.

Ἀμφότεροι οἱ τύποι οὗτοι διακρίνονται κατὰ κανόνα σαφῶς ἐν τῇ ἐφηβικῇ ἤδη ἡλικίᾳ. Ἄλλ' ἡ διαφορὰ αὐτῶν ἀμαυροῦται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ νέος εἶναι κριζοσπάστης καὶ κατὰ τὴν νόησιν αὐτοῦ, τείνει εἰς τὸ νὰ κρατῇ ὀλοκληρῶς σειρὰς συνεχομένων ἐρωτημάτων τῇ βοήθειᾳ ὀλίγων γενικωτάτων ἐννοιῶν· ἐφ' ὅσον εἶναι φύσις θεωρητικὴ, ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀπλοποιῇ κατὰ

τὸ δυνατόν τὰ πάντα καὶ νὰ ὑπάγῃ εἰς λογικὰς ἐννοίας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δυσχερέστερον παρ' αὐτῶ ἢ παρὰ τῶ ὄριμῳ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἂν τὰ θεωρήματα αὐτοῦ προῆλθον πραγματικῶς ἐκ τοῦ καθαροῦ ἐλατηρίου τῆς γνώσεως, ἐκ τῆς ὅλως ἀντικειμενικῆς, ὅλως ἀνιδιωτελοῦς ταύτης θέσεως ἐναντι τοῦ καθ' ἕκαστον προβλήματος, ἢ ἂν ὁπισθεν αὐτῶν ὑποκρύπτεται ὁ ζωντανὸς μεταξὺ προσώπου καὶ κόσμου, διαφορισμός, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀπλῶς περιβληθῆ τὰς μορφὰς τῆς ἐκφράσεως, αἵτινες ἰδιαίχουν εἰς τὴν γνῶσιν.

Α. Ἐξετάζομεν κατ' ἀρχὰς τὸν πρῶτον, τὸν θετικοκρατικὸν τύπον. Ὁ φιλοσοφικὸς ἄγει ἡμᾶς, ὡς θὰ καταδειχθῆ, ἀναποτρέπτως εἰς τὴν πραγματείαν τῆς ἐφηβικῆς θρησκευτικότητος. Οὐδεὶς θὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἡ πρὸς γνῶσιν ὁρμὴ ἀφυπνίζεται τὸ πρῶτον κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἡβης. Ἡ θεωρητικὴ ἐξερεύνησις τῆς πραγματικότητος ἔχει διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος τοσαύτην βιολογικὴν σημασίαν, ὥστε ἡ «πρὸς γνῶσιν βούλησις» ἐξελλίσσεται ἤδη κατ' ἀνάγκην παρὰ τῶ παιδί εἰς ἰδίαν τινὰ ὑφῆν ἢ σύστημα ἐντὸς τοῦ συνόλου συστήματος τῆς ψυχῆς. Ὑπάρχουν, ὡς γνωστόν, ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ ὀλόκληροι περίοδοι, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ νοητικὴ ὁρμὴ ἀναφαίνεται λίαν μεμονωμένη. Ἐννοεῖται ὁμοίως ὅτι περὶ τῆς ἐξελλίξεως τῆς νοήσεως καὶ τῆς γνώσεως παρὰ τῶ παιδί ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν. Ἡ διακρίβωσις αὐτῆς εἶναι δυνατὴ μόνον διὰ τῆς ἐπιμελοῦς ἐξετάσεως δύο φαινομένων· α) τῶν νοητικῶν προϋποθέσεων (ἢ μεσαζόντων μελῶν), αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν implicito τὴν βάσιν τῆς πρακτικῆς συμπεριφορᾶς· β) τῶν ρητῶς διατυπωμένων παιδικῶν ἐρωτημάτων, τὰ ὁποῖα φανερώνουν κατηγορικὰς τινὰς κατευθύνσεις τῆς νοήσεως, εἰ καὶ ἀδιαφορήτους ἔτι. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις δεόν νὰ φυλαχθῶμεν ἀπὸ τοῦ νὰ θέσωμεν ὡς βάσιν τῆς παρατηρήσεως τεχνητάς, κατ' ἀπομίμησιν τῆς διδακτικῆς μεθόδου δημιουργουμένης καταστάσεις. Τούναντίον δεόν νὰ μὴ ἀπομακρυνώμεθα κατὰ τὸ δυνατόν τοῦ «βιολογικοῦ στοιχείου», τῆς συνόλου καταστάσεως ἣτις ἰδιαίχτει εἰς τὸν παῖδα, ἂν ἐπιθυμῶμεν νὰ μὴ φθάσωμεν εἰς σφαλερά συμπεράσματα. Αἱ περιγραφαὶ εἰκόνων π. χ. δύνανται νὰ ὀδηγήσουν εἰς ἐν μέρει μόνον ὀρθὴν γνῶσιν τῶν παιδικῶν μορφῶν τῆς ἀντιλήψεως,

τὸ μὲν διότι ὁ πρωτοῦ ἡλικίας παῖς οὐδόπως ἔτι ἐννοεῖ τί σημαίνει ἡ «ἀντικειμενικὴ» καὶ «πιστὴ» ἐρμηνεία τοῦ ὑπὸ τῆς εἰκόνας παριστωμένου, τὸ δὲ διότι κατὰ τὰς ἐπὶ εἰκόνων παραστάσεις σπανίως ἢ καὶ οὐδαμῶς ἀναφαίνονται τύποι τινὲς πραγματικῆς συνδέσεως, οἱ ὅποιοι δεόν νὰ συλλαμβάνωνται κατὰ τὴν νόησιν. Πρέπει ὡσαύτως νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι κατηγορίαι, τῶν ὁποίων ἡ σημασία διαφορεῖται βραδύτερον κατὰ διαφόρους κατευθύνσεις, κέκτηνται κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν λίαν ἀόριστον ἀκόμη ὀλοκληρωτικὴν σημασίαν. Οὕτω λ.χ. ἡ ἐρώτησις: «Διατί νὰ εἶναι αὐτὸ ἔτσι;» περιλαμβάνει συγχρόνως τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ λογικοῦ λόγου, περὶ τοῦ χρονικοῦ αἰτίου καὶ περὶ τοῦ νοήματος περιεκτικοῦ σκοποῦ. Καὶ μάλιστα φαίνεται ὅτι ἐκ τῶν τριῶν τούτων πρωτογενεστάτη εἶναι ἡ τελολογικὴ, ἡ κατηγορία τοῦ σκοποῦ. Διότι ὁ παῖς δὲν παρητήθη ἀκόμη τῆς ἰδέας νὰ ὑπάγῃ τὰ πάντα, καὶ αὐτὰ τὰ ἄψυχα καὶ μοιριγενῆ φαινόμενα τοῦ κόσμου, ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην τῆς πνευματικῆς προσοικειώσεως, τὴν ὁποίαν ἐχαρακτήρισαμεν ἐν ἀρχῇ ὡς κατανόησιν' ἐνταῦθα δὲ δεόν πάλιν νὰ ἐξάρωμεν, ὅτι ἡ νοήματος ἐκφραστικὴ συνάρτησις, ἀπὸ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ ὁ παῖς εἶναι στενωτέρα ἢ ἡ τοῦ ὄριμου ἀνθρώπου, ἐπειδὴ βάσις αὐτῆς ὑπόκειται ἢ εἰς τὸν παῖδα ἰδιάζουσα ζωϊκὴ ὑφὴ ὡς «σχῆμα τῆς καταληπτότητος».

Ἡ πραγματεία τῶν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀλύτων τούτων προβλημάτων τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδὸς δὲν εἶναι ἡμέτερον ἔργον. Εἶναι ἀρκετὸν νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ὁ παῖς κέκτηται θεωρητικὸν διαφέρον ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ζωῆς αὐτοῦ ζητεῖ ἀδιακόπως νὰ κλώσῃ τὰ νήματα τῆς Ἀριάδνης, τῇ βοήθειᾳ τῶν ὁποίων θὰ βαδίσῃ διὰ τοῦ λαβυρίνθου τῆς πραγματικότητος. Καὶ, ἀκριβῶς ὡς ἡμεῖς, χρησιμοποιεῖ ἐναντίον πάντων τῶν κανόνων τῆς γνώσιολογίας τὰ ἀποτελέσματα τῆς πράξεως, ἥτις στηρίζεται ἐπὶ θεωρητικῶν τινῶν ὑποθέσεων, πρὸς ἔλεγχον τῶν ὑποθέσεων τούτων. Ἡ γνωστικὴ αὐτοῦ ὑφὴ τελεῖ ἐνυφασμένη ἐν τῷ ὅλῳ βίῳ, μόνον δὲ κατὰ περιόδους ἀποσπᾶται ἐκ τῆς ὁλότητος ταύτης βούλησίς τις πρὸς θεωρητικὴν γνῶσιν, ἵνα εὐρύνη τὸν ὄλον ὀρίζοντα.

Ἄλλὰ καὶ τότε ἀκόμη ἡ θεωρητικὴ αὕτη συμπεριφορὰ τοῦ παιδὸς εἶναι ὅλως διόλου διάφορος τῆς τοῦ ἐφήβου. Ὁ παῖς — ἰδία

κατὰ τὴν μέσσην παιδικὴν ἡλικίαν, ἀπὸ τοῦ 3ου μέχρι τοῦ 9ου ἔτους — ὁρμᾶται συνήθως κατὰ τὰ πρὸς τοὺς ὠρίμους ἐρωτήματα αὐτοῦ ἐκ τῆς λανθασμένης πεποιθήσεως, ὅτι ἡ ὀρθὴ περὶ τῶν πραγμάτων γνώσις εἶναι ἤδη παρούσα καὶ ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἐρωτήσῃ τις τοὺς ὠρίμους καὶ γνωρίζοντας αὐτήν. Πρὸς ταῦτα συνέχεται περαιτέρω τὸ γεγονός, ὅτι ὁ παῖς ἱκανοποιεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν ἀπαντήσεων, αἱ ὁποῖαι δίδονται εἰς αὐτόν· ἡ νοητικὴ ὀρμὴ εἶναι ἀκόμη πολὺ ἀσθενής· ἀρκεῖται εἰς τὴν δήλωσιν τοῦ ἐπομένου σταθμοῦ, ἀφοῦ δὲ φθάσῃ εἰς αὐτόν στέκεται πάλιν. Τέλος ἡ πρὸς γνώσιν βούλησις τοῦ παιδὸς εἶναι καὶ ἀπὸ πραγματικῆς ἐπόψεως περιορισμένη· εἶναι ἐστραμμένη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν καλούμενον ἐξωτερικὸν κόσμον. Τὸ πρὸς τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα διαφέρει δὲν ἔχει ἀκόμη ἀφυπνισθῆ· ἀρκοῦν ἐνταῦθα σπάνιά τινα παιδικὰ ἐλατῆρια.

Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐτονίσσαμεν ὅτι ἡ ὑφ' αὐτῆ τῆς πρὸς ἔρευναν ὀρμῆς συνηθίζει νὰ εὐρύνεται περὶ τὸ τέλος τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ μείρακος. Τὸ περὶ τὰ τεχνικὰ φαινόμενα διαφέρει καθίσταται παρ' αὐτῷ πολὺ ζωνρόν, ἐντεῦθεν δὲ ἀναφαίνεται ἤδη πρὸ τῆς ἡβῆς κατευθύνσεις τῆς νοήσεως πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἐνῶ τὸναντίον πρῶτον διαφέρει πρὸς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας ἢ τὴν ἱστορίαν ἐκδηλοῦται μόνον παρ' ἐκείνοις, ὅσοι ἔχουν καταστή κατὰ μίαν βαθμίδα ψυχικῶς καὶ ἐνδομύχως ὠριμώτεροι. Ἡ ἀπλῶς περιπαθὴς ἐπιθυμία πρὸς ἀκρόασιν καὶ ἀνάγνωσιν («ἱστοριῶν») δὲν ἀποτελεῖ ἀκόμη, φυσικὰ, σύμπτωμα θεμελιώδους πρὸς τὴν ἐπιστήμην κατευθύνσεως.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παιδικὴν συμπεριφορὰν χαρακτηρίζουν τὴν ἔρευναν τοῦ ἐφήβου τὰ ἑξῆς στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα κατανοοῦνται ἀμέσως ἐκ τῆς ἐπανειλημμένως περιγραφείσης συνόλου ὑφῆς τοῦ πνεύματος αὐτοῦ: α) Τὸν ἐφήβον δὲν ἱκανοποιοῦν πᾶσαι αἱ εἰς αὐτόν διδόμεναι ἀπαντήσεις, ἀλλὰ προβάλλει αὐτοτελῶς νέα ἐρωτήματα· συγκρίνει καὶ ἐλέγχει. Τοῦτο σημαίνει ἤδη τὸ ὅτι β) ἔχει ἀφυπνισθῆ ἐν αὐτῷ ἡ θεωρητικὴ βίωσις τῶν προβλημάτων ὡς αὐτόνομος ἐποψίς· γ) Τὸ θεωρητικὸν διαφέρει ἐπεκτείνεται νῦν καὶ ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ, κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ τὰ καθαρῶς φαινόμενα, ἐπὶ ἱστορικὰς καὶ κοινωνικὰς συναρ-

τήσεις και ἐπὶ τὸ περιεχόμενον τῶν πολιτιστικῶν φαινομένων.

Ἐπίσης σημασίας σύμπτωμα διὰ τὴν φύσιν τοῦ νέου ἀποτελεῖ ἡ περίπτωσις καθ' ἣν τὰ προβλήματα, ἅτινα προβάλλει, ἐκτείνονται πέρα τοῦ πρὸς τὸν καθόλου βίον καὶ τοῦ πρὸς τὸν πρακτικὸν προσανατολισμὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἀναγκαίου. Ἡ ὁρμὴ τοῦ ἐρευνητοῦ, ἥτις διεισδύει μετ' ἐντάσεως εἰς ὠρισμένα καὶ περικυλισμένα πεδία τῆς γνώσεως, ὑποδηλοῖ σχεδὸν πάντοτε εἰδικὴν κατεύθυνσιν τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία σπανίως ἐκλείπει κατόπιν ἐντελῶς. Συγχρόνως εἶναι κατὰ κανόνα σημεῖον ἐκδήλου ἐπιστημονικῆς κλίσεως καὶ ἰδιοφυίας. Πρὸς αὐτὴν ἔδει νὰ σχετισθοῦν αἱ περὶ τὴν ἰδιοφυίαν ἐρευνᾶν ἡμῶν, οὐχὶ δὲ πρὸς τεχνητῶς παρεσκευασμένα, ἀπὸ τῆς ψυχικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ὑφῆς ἐντελῶς ἀποχωρισθέντα κριτήρια (tests). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἰσχυρὰ καὶ ἐκ τῶν ἔνδον ἀναβλύζουσα κλίσις δὲν εἶναι, ὡς ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ εἶδομεν, ἀπολύτως ἀσφαλὲς σημεῖον ἀναλόγου ἰδιοφυίας. Ἄλλ' ὅμως ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότατον κριτήριον μελλούσης ἰκανότητος, ἥδη διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ σκοτεινὸν φαινόμενον, ὅπερ καλοῦμεν ἰδιοφυίαν, δύναται νὰ πραγματώσῃ ἑαυτὸ μόνον ἐάν ὀπισθεν αὐτοῦ ὑπάρχουν ἐλαύνουσαι ζωικαὶ ἐνεργεῖαι, αἱ ὁποῖαι ἐγγυῶνται διάρκειάν τινα καὶ τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὴν ἀσκήσιν ἐπιμέλειαν.

Μέγα καὶ μέχρι τοῦδε ἀνεξερεύνητον πρόβλημα ἀποτελεῖ ἡ προέλευσις τῶν τοιούτων εἰδικῶν περὶ τὴν ἐρευνᾶν διαφερόντων. Ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς καθόλου ἐξελίξεως τοῦ πνευματικοῦ βίου δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸ γεγονός, ὅτι ἐφηβὸς τις ἐνδιαφέρεται μετὰ φανατικῆς ἀποκλειστικότητος περὶ τὴν πτηνολογίαν ἢ τὴν αἰγυπτολογία ἢ τὴν χημείαν. Ὁ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων ἰδρυμένος πολιτισμὸς ἡμῶν χρειάζεται βεβαίως χάριν τῆς ἰδίας αὐτοῦ συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοιαῦτα εἰδικὰ τάλαντα, ἐπειδὴ ἡ περαιτέρω διάπλασις αὐτοῦ μόνον διὰ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων μέχρις αὐτοθυσίας ἐξικνουμένου εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἄλλ' ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον παράγει ἐκάστοτε τὰ φυτώρια ταῦτα, τὰ ἀναγκαιοῦντα διὰ τὰς τοιαύτας ἀπὸ τοῦ καθόλου βίου ἀποκεχωρισμένας εἰδικὰς ἐνεργείας, παραμένει μέχρι σήμερον ὅλως διόλου σκοτεινός. Ἡ εὐκολὸς ἐπίκλησις τῆς κληρονομικό-

τητος οὐδὲν βοηθεῖ ἐνταῦθα, τὸ μὲν διότι μεταθέτει τὸ φαινόμενον εἰς τὸ φυσιολογικὸν πεδίον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου οὐδὲν πνευματικὸν δύναται νὰ ἀκατανηθῆ, τὸ δὲ διότι ἀναβάλλει ἀπλῶς τὸ ζήτημα διότι πόθεν ἔσχεν ὁ πρόγονος τὴν τάσιν ταύτην;

Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι πολὺ ἀποτελεσματικώτερον νὰ ἀναζητήσωμεν ἐνταῦθα πρωταρχικὰ τινὰ βιώματα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέδρασαν ὡς ἰσχυραὶ ὁρμαὶ ἐπὶ βαθμίδος τῆς ἐξελίξεως λίαν ἐπιδεικτικῆς διαπλάσεως ἔτι. Τοιαύτη βίωσις δυνατόν νὰ ὀφείλεται εἰς λίαν ζωηρὰν στιγμὴν τῆς παιδιᾶς καὶ τοῦ παιδικοῦ βίου· ἢ εἰς βιβλίον τι, τὸ ὁποῖον ἔπεσε «τυχαίως» εἰς τὰς χεῖρας καὶ διήνοιξε νέους ὀρίζοντας· ἢ εἰς ζῶντα ἄνθρωπον (διδάσκαλον λ. χ.), ἢ σύνολος ἐπίδρασις τοῦ ὁποίου καθιστᾷ νοητὴν καὶ τὴν ἐπὶ μέρους ἐπενέργειαν ταύτην. Ἡ βιογραφία μεγάλων ἐρευνητῶν δεικνύει ὅτῃ μὲν ταύτην, ὅτῃ δὲ ἐκείνην τὴν ἐπίδρασιν. Δὲν διατρίβομεν περὶ τὴν ἀπαρίθμησιν παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι εὐκόλον νὰ εὔρη τις, διότι ἐνδιαφερόμεθα οὐχὶ διὰ τὸ ὅλον τοῦτο ζήτημα, ἀλλὰ μόνον διὰ τὴν θεμελιώδη μεθοδικὴν ἀρχὴν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀπαιτεῖ ὅπως ἐν τῇ ἐξερευνήσει πάσης ἀήθους εἰδικῆς φορᾶς τῆς ἐξελίξεως ἀνατρέχωμεν μέχρι τῶν πρώτων καταστάσεων τῶν βιώσεων καὶ τῶν πράξεων, ἐκ τῶν ὁποίων ὑπελείφθη ἡ εἰδικότης οἶονεὶ ὡς ἐξαρθὲν στοιχεῖον καὶ ὑφίσταται ἔτι, καὶ ἂν ἀκόμη τὸ ὅλικὸν νόημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχε ποτὲ ἐναποτεθῆ, ἔπαυσε πλέον νὰ ἐνεργῆ. Οὕτω εἶναι δυνατόν τὸ πρὸς τὰ πτηνὰ διαφέρον νὰ εἶναι κατάλοιπον τῆς ἀναζητήσεως τῶν φῶν τῶν πτηνῶν καὶ τῆς ἀκροάσεως τῶν φωνῶν αὐτῶν, αἵτινες ἐπλήρουν καὶ αὐτοὶ εὐφροσύνης τὴν ἡμέραν κατὰ τοὺς παιδικούς χρόνους. Περιορισμένη λογοτεχνικὴ κλίσις δυνατόν νὰ «καθηλώθη» ἔνεκα μαθητικῆς τινος ἐργασίας, ἡ ὁποία ὡς ὅλον ἐγένετο πρόξενος χαρᾶς. Ἄλλως τε καὶ ἡ χημεία ἐγεννήθη ἱστορικῶς ἐκ τῆς πολὺ ἀσπουδαιοτέρας διὰ τὴν ζωὴν καὶ πολὺ ἀέγγυτέρας πρὸς τὴν ζωὴν ἀσκήσεως τῆς ἀλχημείας, ὡς τὰ μαθηματικὰ ἐκ τῆς συνυφάνσεως αὐτῶν πρὸς τὸν μυστικισμὸν τῶν ἀριθμῶν καὶ τὴν συμβολικὴν τῶν ἀριθμῶν, τὴν κατὰ τὸ ἥμισυ παίζουσαν καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ θρησκευτικὴν. Τὸ πρὸς τὴν ἱστορίαν διαφέρον ὀφείλεται πολλάκις εἰς συναισθήματα καὶ ψυχικὰς κινήσεις γεννηθείσας ἐκ τῆς ἐπίδρασεως τοῦ τόπου τῆς

γεννήσεως, εδρυνθείσας και καταστάσας αὐτοτελεῖς. Ἐνίοτε δύναται νὰ δημιουργήσῃ ἐποχὴν μοναδικήν τις εἰς ἐκπληξιν ἐμβαλαῦσα ἀνακάλυψις, ἥτις ἐνήργησεν ὡς βαθύ νοητικὸν βίωμα. Τὸ οὐσιῶδες κατὰ πάσας ταύτας τὰς περιπτώσεις συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ καθ' ἕκαστον στιγμή προσέλαβε κάποτε τόνον ἰδιαζούσης σημασίας διὰ τὸν σύνολον βίον.

Ἐντεῦθεν κατορθοῦμεν νὰ κατανοήσωμεν τοὺς νέους, ὅσοι κατασκευάζουν ἐνωρὶς μικρὸν ἐργαστήριον, ὅσοι ἰδρύουν εἰδικὴν βιβλιοθήκην, ὅσοι πᾶσαν περιοδείαν μεταβάλλουν εἰς ἐξερευνητικὸν ταξίδιον, μεταθέτοντες τὸ κατὰ τὸ φαινόμενον μακρὰν κείμενον εἰς τὴν ἐγγύτητα μονίμου βιοτικοῦ ἔργου.

Μεταξὺ τῶν παρορμώντων ὄρων, οἵτινες συμβάλλουν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δυνάμεως ταύτης, προέχουν δύο παράγοντες γενικῆς ὁλως σημασίας· τὸ μὲν ἡ ἐπικρατοῦσα ἐκείστοτε ἐπιστημονικὴ κατεύθυνσις, τὸ δὲ ἡ ἐπίδρασις τῆς ἐν τῷ σχολείῳ μορφώσεως.

Πᾶσα ἱστορικὴ ἐποχὴ ἔχει ἰδιαζούσαν φυσιογνωμίαν καὶ κατὰ τὰ κύρια ἐπιστημονικὰ προβλήματα αὐτῆς καὶ τὸ σύνολον τῶν ἐννοιῶν αὐτῆς. Ἄλλοτε μὲν προέχουν προβλήματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἄλλοτε δὲ προβλήματα τῶν ἱστορικῶν καὶ πνευματικῶν καθόλου ἐπιστημῶν· ἐντὸς δὲ πάλιν ἀμφοτέρων τῶν κατευθύνσεων τούτων ὑπάρχουν χαρακτηριστικαὶ παραλλαγαί. Οὕτω λ. χ., ἡ γενεά, ἡ ὁποία τὰς πρώτας αὐτῆς ἐπιστημονικὰς παρορμήσεις ἐδέχθη κατὰ τὴν 6ην καὶ 7ην δεκαετηρίδα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τελεῖ ἐμβεβαπτισμένη ἐντὸς βιολογικῶν κατηγοριῶν καὶ κατέχεται ὑπὸ τοῦ θεμελιώδους σχήματος τῆς θεωρίας τῆς ἐξελιξεως, καὶ δὴ, ὡς γνωστὸν, εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὥστε ἀκόμη καὶ δεδηλωμένοι ἀντιπρόσωποι τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν τὴν σωτηρίαν τῆς ὅλης ἐπιστήμης προσεδόκων ἐκ τῆς μεταφορᾶς τῶν θεμελιωδῶν τούτων ἐννοιῶν ἐπὶ τὰ προβλήματα αὐτῶν. Περὶ τὸ 1890 ἤρχισεν ἀπότομος τις μεταβολὴ ἐν τῷ καθόλου πνευματικῷ βίῳ. Ἐκτοτε ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι πλήρης θεμελιωδῶν ἰδεῶν τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, ἡ δὲ ἐπὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἀντεπίδρασις αὐτῶν (π.χ. ἐν τῇ ἐκδοχῇ τῆς ἐννοίας τοῦ εἴδους καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὀργανισμοῦ) εἶναι καταφανής. Ἐν ταῖς αὐτοβιογραφίαις συγχρόνων φιλοσόφων, οἷας κατέχομεν νῦν αὐτὰς εἰς τέσσαρας τόμους, ὑπερτερεῖ

αείποτε παρά τῇ παλαιότερα αὐτῶν γενεᾷ ἡ ὁμολογία, ὅτι οὐδαμῶς ἠδύναντο νὰ ἀπαλλαγῶν τοῦ ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτῶν ἐπικρατοῦντος πνεύματος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Καί μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν τὸ ἀκατάβλητον γεγονός τῆς νεωτέρας τεχνικῆς ἀσκεῖ μέχρις ὑποβολῆς ἐξικνουμένην βίαν ἐπὶ πολλῶν νεαρῶν ἐπιστημόνων.

Ἰπὸ τινὰ ἔννοιαν τὸ σχολεῖον ἀποτελεῖ τὸ ἀπὸ σκοποῦ καὶ ἐνσυνειδήτως δημιουργηθὲν μέσον, ὅπως μεταγγίζωμεν τὰς ἐπιδράσεις ταύτας εἰς τὴν νέαν γενεάν. Ἄλλ' εἰς τὰς πλείστας τῶν πεπολιτισμένων χωρῶν τῆς Δύσεως στηρίζεται πρὸς τούτοις κατὰ μέγα μέρος καὶ ἐπὶ τῆς μορφωτικῆς κληρονομίας τῆς ἀρχαιότητος. Δι' αὐτῆς ἐπιδιώκεται ἡ δημιουργία τῆς θεμελιώδους σχέσεως τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος πρὸς τὸ ἀντικειμενικόν. Πράγματι δὲν ὑπάρχουν τύποι τοῦ πνευματικοῦ βίου μᾶλλον ἀπρητισμένοι τῶν ἐν τῷ ἑλληνικῷ καὶ ρωμαϊκῷ κόσμῳ προκειμένων. Ἡ ἀπόλογία τοῦ Σωκράτους» δὲν δύναται ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ἀνκληρωθῇ ὡς πρὸς τὴν μορφωτικὴν αὐτῆς ἀξίαν ὑπὸ φαινομένων οἷα ὁ Meister Eckhart ἢ ὁ Herder, ὅσον ὑπέροχα καὶ ἀν εἶναι. Ἐν τῇ ἐμῇ διαλέξει περὶ «Ἀνθρωπισμοῦ καὶ ψυχολογίας τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας» (Βερολῖνον 1922) ἐπραγματεύθην τοὺς λόγους καὶ τὴν φύσιν τῆς στενωτάτης ψυχικῆς συγγενείας τοῦ ὄριμου καὶ ἐσχηματισμένου ἐκείνου κόσμου πρὸς τὸ ἐφηβικὸν στάδιον τῆς ἐξελιξεως. Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστρέψω εἰς διεξοδικὴν πραγματείαν τοῦ ζητήματος. Τὸ κύριον πρόβλημα συνίσταται εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ ἐὰν καὶ τοῦ πότε ἐνεργεῖ ἡ ἀποκαλύπτεται» ἢ παρεχομένη καὶ ξένον γλωσσικὸν ἰδίωμα περιβεβλημένη μορφωτικὴ αὕτη κληρονομία. Τὸ φαινόμενον τοῦτο λείπει ἀναμφιβόλως ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ πολλῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου· ἄλλοτε μὲν ἕνεκα ἀσκόπως καὶ ἀμεθόδως γινομένης προσφορᾶς, ἄλλοτε δὲ λόγῳ ἑλλιποῦς ὀριμότητος τοῦ λαμβάνοντος. Ἐν τούτοις ἰδιάζοντα χαρακτῆρα φέρει ἢ ἰσχυρὰ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπενέργεια, ἢ ὅποια εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφανῇ πολλὰ ἔτη βραδύτερον. Ὡς πρὸς ἐμὲ ἡ ἀποκάλυψις αὕτη τοῦ κλασσικοῦ κόσμου» συνέπεσε σαφῶς πρὸς τὰ ἔτη τῆς κυρίως ἡβης. Εἰς τὴν τρίτην τοῦ γυμνασίου—ἐν ἡλικίᾳ δέκα πέντε ἐτῶν—μὲ ἐγοήτευσε κατὰ χαρακτηριστικὸν τρόπον καὶ ὅπως κατὰ τύχην πνεῦμα δευτέρας τάξεως οἶον ὁ Σαλλούστιος· ἤρχισα τῶρα νὰ

«βιωῶ» ἱστορικῶς καὶ ἀνέλαβον ἰδίας ἐξερευνητικὰς πορείας διὰ μέσου τῆς ἀρχαιότητος, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασίας. Ἡ ἐπαφή αὕτη πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαιότητος συνετελέσθη ἐξαιρετικὰ ἐνωρὶς καὶ μετ' ἰσχύος παρὰ τῷ Otto Braun. Ὅ,τι εἶπεν ὁ Schleiermacher περὶ τῆς διδακτικῆς μορφῆς τῆς κανεπιστημιακῆς παραδόσεως, θὰ ἠδυνάμεθα μετὰ μικρᾶς παραλλαγῆς νὰ ἐφαρμόσωμεν καὶ ἐνταῦθα: Ἡ μορφωτικὴ κληρονομία τῆς ἀρχαιότητος ἀξίζει νὰ διατηρηθῇ χάριν τῶν ὀλίγων περιπτώσεων, κατὰ τὰς ὁποίας κατορθώνει νὰ μετουσιωθῇ ἐντελῶς εἰς ζώην.

Ἄλλ' ὅμως δεόν νὰ ἐξάρωμεν ἐνταῦθα διαφορὰν τινα, ἡ ὁποία παρορᾶται συχνὰ πρὸς βλάβην τοῦ πράγματος· πᾶσα γνῶσις δὲν κέκτηται μορφωτικὴν δύναμιν. Καὶ ἀντιστρόφως· ὅ,τι εἶναι προωρισμένον πρὸς τὴν μόρφωσιν οὐδέποτε ἐπιτρέπεται νὰ ἐξατμίζεται εἰς ἀπλήν γνῶσιν. Διότι καὶ τὰ «κλασσικὰ σχολεῖα» ὀφείλουν νὰ εἶναι μορφωτικὰ ἰδρύματα, οὐχὶ δὲ σχολεῖα προπαιδεύοντα διὰ τὴν ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἐπιστημονικὴν εἰδίκευσιν. Ἀπειράκις προσεπάθησαν νὰ χαράξουν σαφῆ ὄρια μεταξὺ τῆς γνώσεως καὶ τῆς μόρφώσεως. Δὲν γνωρίζω ὀρισμὸν βραχύτερον καὶ ἐπιτυχέστερον ἐκεῖνου, τὸν ὁποῖον ἤκουσά ποτε ἀπὸ τοῦ στόματος πνευματώδους γυναικὸς (εὐτραπέλως κατὰ τὴν διάρκειαν «ἐξετάσεων», κατὰ τὰς ὁποίας ἀπέτυχε): Μόρφωσις εἶναι ἡ ὀργανικὴ ἀφομοίωσις ἐκεῖνου, ὅπερ προσελήφθη διὰ τοῦ νοῦ.

Κατ' ἀναλογίαν ὑφίσταται καὶ παρὰ τῷ νέῳ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῆς πρὸς μόρφωσιν ἀνάγκης αὐτοῦ καὶ τῆς πρὸς ἀκριβῆ γνῶσιν ὀρμῆς αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ ἴδιος σπανίως λαμβάνει συνειδήσιν αὐτῆς· αὕτη θὰ προϋπέθετε ἐσωτερικὸν μερισμὸν τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν, ὁ ὁποῖος πολὺ βραδύτερον μόλις εἶναι δυνατὸν νὰ συνετελεσθῇ δι' αὐστηρᾶς πειθαρχίας καὶ αὐτοκρατείας. Μορφῶνων ἑαυτὸν ὁ ἐφηβὸς σπανίως πράττει τοῦτο μετὰ τοῦ ἐκδήλου συνειδότος ὅτι «θέλει νὰ μορφώσῃ ἑαυτὸν», ἀλλ' ὠθεῖται ὑπὸ τῆς ὀρμῆς πρὸς εὐρυνσιν καὶ οἰκαιοποίησιν, ἡ ὁποία εἶναι ἀμέριστος πνευματικὸς βίος. Ἡ ψυχολογία τῶν φαινομένων τῆς ἐπιλογῆς τὰ ὁποῖα τελοῦνται ἐνταῦθα, εἶναι ὑπερβαλλόντως ἐνδιαφέρουσα, ἀπὸ τε τῆς ἐπόψεως τῆς συγχρόνου ἐποχῆς καὶ ἀπὸ χαρακτηριστικῆς ἐπόψεως. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῇ μίαν φοράν ποῖα

βιβλία κέκτηνται τὴν δύναμιν νὰ ἀσημειώσουν ἐποχὴν» ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἐφήβου. Δὲν σκοπεύομεν νὰ ψεξώμεν τὴν τύχην, ἡ ὁποία ἐκ τῆς προσιτῆς βιβλιοθήκης ρίπτει εἰς τὰς χεῖρας τοῦ νεαροῦ ἀναγνώστου τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ βιβλίον — ἐστερημένον ἐνίοτε πάσης σχεδὸν ἀξίας. Μυστικῆ τις τελολογία ὑπάρχει καὶ ἐν τούτῳ, ὅτι δηλ. ἐνταῦθα καὶ τὴν ὠρισμένην ταύτην ἀκριβῶς στιγμὴν μεταπηδᾷ φλέγων τις σπινθὴρ, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς εἶχε σκεφθῆ πρότερον. Ἄλλὰ θὰ ἡδύνατό τις ἤδη περισσότερόν πως ἢ ὅσον πράγματι συμβαίνει νὰ κατευθύνῃ πέρα τοῦ ἐν τῷ σχολείῳ καθωρισμένου προγράμματος τὰς ἐξερευνητικὰς πορείας, αἱ ὁποῖαι ὀδηγοῦν εἰς τοὺς φωτοβολοῦντας ἀπλανεῖς τοῦ μορφωτικοῦ στερεώματος.

Συγγενὴς πρὸς τὴν μεταξὺ γνώσεως καὶ μορφώσεως διαφορὰν εἶναι ἡ μεταξὺ θετικὸφρονος, ἐπὶ τῶν γεγονότων ἐρειδομένης, πείρας καὶ πείρας ἀντλουμένης ἐκ τῆς ζωῆς. Τὴν ἰσχυρὰν πρὸς τὰ γεγονότα ἀπληστίαν, ἡ ὁποία εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὸν παῖδα, δὲν διατηροῦν πάντες οἱ ἐφηβοί. Ὁ κύκλος τῶν διαφερόντων δὲν εὐρύνεται μόνον κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ περιορίζεται. Πολλὰ δέον νὰ παραμείνουν τώρα ἀπαρατήρητα, διότι οὐδὲν συμβάλλουν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τῆς ἀνοικοδομήσεως καὶ τῆς μορφοποιήσεως. Ὅσακις νέος τις κατέχεται ὑπὸ ἀκορέστου πρὸς γνῶσιν τῶν γεγονότων ὠρισμένου τινὸς πεδίου ὁρμῆς ἔχομεν πρὸ ἡμῶν αἰείποτε σύμπτωμα σχετιζόμενον πρὸς τὴν διαφορικὴν ψυχολογίαν καὶ ὑποδηλοῦν ὅπως ἰδιάζουσας κατεύθυνσιν ἐρεύνης. Ἄλλαις λέξεσι διὰ τοῦτου ἐξαγγέλλεται ὁ τύπος τοῦ μέλλοντος θετικοκρατικοῦ, τοῦ περὶ τὸν εἰδικὸν κλάδον ἐπιστήμης τινὸς ἐνδιαφερομένου σοφοῦ.

Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὴν «ἐκ τοῦ βίου πείραν», ἡ ὁποία γεννᾶται διὰ τῆς πολυμεροῦς ἐπαφῆς πρὸς ἀνθρώπους καὶ περιπετείας, ἀποκτᾶται ἐν τῷ ἐπαγγέλματι καὶ διὰ ταξιδίων καὶ οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσῃ μέρος «κλάδου» τινός, ἀλλ' εἶναι γενικὴ τις διακόσμησις τοῦ πνεύματος. Ὁ ἐφηβος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀνάγκην τοῦ τοιοῦτου προσανατολισμοῦ. Ἐκάστη ἡμέρα καὶ ἐκάστη ὥρα ἐπιβάλλει ταύτην εἰς αὐτόν. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ πρὸς αὐτὴν προδιαθέσεις τῶν διαφόρων φύσεων εἶναι ποικίλαι. Ὁ μὲν γνωρίζει νὰ καθιστᾷ τὴν ἐμπειρίαν ταύτην γό-

νιμον καὶ ἀποτελεσματικὴν αἰσκήσεις καὶ αἰ πράξεις αὐτοῦ προσ-
 αρμύζονται δι' αὐτῆς περισσώτερον εἰς τὰ πραγματικῶς δεδομένα.
 Ἐπ' ἄλλους ὁμως οὐδεμίαν σχεδὸν ἀσκεῖ ροπήν ἢ πλουσία ἐμπει-
 ρία. Παραμένουν ἐγκλωσμένοι ἐν ἑαυτοῖς, ὡς ὁ Hellregel ἐν
 τῷ «Pirra tanzi», ὁ ὁποῖος ἀρχίζει νὰ βλέπῃ τὸν κόσμον αὐτοῦ
 ὅταν πλέον ἐτυφλώθῃ βαθυσημαντον σύμβολον τῆς πλήρους
 ποιητικοῦ πόθου γερμανικῆς ψυχῆς.

Ἄλλ' ὁ ἔφηβος δυσκόλως ὁμολογεῖ ἐνώπιον ἄλλων ὅτι ὕστε-
 ρεῖ ἀκόμη πολὺ ὡς πρὸς τὸ ἐκ τῆς ἐμπειρίας ταύτης κέρδος. Ἐν-
 ταῦθα κεῖται τὸ σημεῖον, κατὰ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὑπερέχῃ αὐ-
 τοῦ καὶ ὁ ἀφυστάτος τῶν ἐνηλίκων. Ἐξ ἄλλου ὁ ἐν τῷ γίγνεσθαι
 ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ ἀκόμη πλήρως, ὅτι ἢ κατ'
 ὀλίγον ἀποτελουμένη πείρα αὕτη τοῦ βίου οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν
 νὰ ἀναπληρωθῇ ὑπὸ τῆς ἰδιοφυίας, τῆς δυνάμεως τοῦ νοῦ καὶ τῆς
 προαισθήσεως. Ἐχει δίκαιον μὴ θεωρῶν τὴν ἀπλῆν καθ' ἡλικίαν
 ἀξίησιν ὡς κατὰ πάντα ἔγκυρον πιστοποίησιν πληρεστέρας συνέ-
 σεως. Συμβαίνει ὡς ὁ Herbart λέγει· ὀγδοηκοντοῦται τινὲς κέ-
 κτηνται μόνον τὴν πείραν ὀγδοηκοντούτου «χασομέρη»· τὰ δὲ
 ἔτη καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπον οὐ μόνον πλουσιώτερον, ἀλλὰ καὶ
 καταπονοῦν καὶ μεταβάλλουν ἐπὶ τὸ κωθρότερον αὐτὸν οὕτως, ὥστε
 ἢ «πεῖρα» δύνανται νὰ καταστῇ ὁ πρόχειρος μανδύας πρὸς ἀπό-
 κρυψιν τῆς ἀσθενικῆς ἐγκαρτερήσεως. Τὴν πεζότητα ταύτην, τὴν
 ἄλλειψιν ταύτην μεταρσιώσεως, θεωρεῖ οὐχὶ ἄνευ λόγου ὑποπτον
 ὁ ἔφηβος. Ἐντεῦθεν ἢ ἀντίστασις αὐτοῦ κατὰ τοῦ κηρύγματος τῆς
 ἐκ τοῦ βίου πείρας.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλο γνωστὸν γεγονός δικαιολογεῖ ψυχολογικῶς τὸν
 ἔφηβον. Εἶναι πράγματι ἀληθές ὅτι ἢ πείρα, τὴν ὁποῖαν συνέλε-
 ξαν οἱ πρεσβύτεροι, δὲν ὠφελεῖ πολὺ τὸν ἐν τῷ γίγνεσθαι τελοῦντα
 ἄνθρωπον. Διότι ἢ πείρα αὕτη, περὶ τῆς ὁποίας ὁ λόγος ἐνταῦθα,
 ἐκ φύσεως μόνον ἐκείνων τὴν ἐνδόμυχον ὑπαρξιν δύναται νὰ μετα-
 πλάσῃ, ὅσοι οἱ ἴδιοι ἐδοκίμασαν αὐτήν. Τὰς παρατηρήσεις, τὰς
 ὁποίας ἄλλος τις συνέλεξεν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Παγωμένον ὠκεα-
 νόν, δύναμαι νὰ ἀποδεχθῶ, ἐφ' ὅσον τὸν ἐξερευνητὴν ἐκείνον θε-
 ωρῶ ἀξιόπιστον. Ἄλλ' οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ συλλέξῃ ἐντ' ἐμοῦ
 πείραν ἀναφερομένην εἰς τὸν ἔρωτα, τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸν ἠθικὸν

βίον. Ἀποτελεῖ μάλιστα ἰδιάζον ψυχολογικὸν γεγονός ἢ συνήθεια, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ συνηθέσταται περιπέτειαι τοῦ εἴδους τούτου βιοῦνται ὡς τι ὄλως ἄηθες καὶ ἐξαιρετικόν: «Οὐδεὶς ἄνθρωπος ἐδοκίμασέ ποτε τόσον ἀσυνήθη περιπέτειαν». Μόνον δὲ διὰ τοῦ τρόπου τούτου τῆς βιώσεως εἰσδύουν εἰς τὸ βάθος τῆς φύσεως αὐτῶν. Οὐδέποτε θὰ παύσῃς, στοχαστικὸν γῆρας, νὰ ἐκθέτῃς εἰς τὴν νεολαίαν πρὸς πᾶλῃσιν τὰ ἐξηραμμένα καὶ ταξινομημένα περιεχόμενα τῆς πείρας σου· καὶ δικαίως. Ἄλλὰ καὶ ἡ νεολαία οὐδέποτε θὰ παύσῃ νὰ δίδῃ πλήρη πίστιν μόνον εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῆς πείραν. Καὶ δικαίως.

Β. Ἡ ἐννοία τῆς καθόλου πείρας τοῦ βίου ὁδηγεῖ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ θετικὸφρονος τύπου τοῦ ἐφήβου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἠρξάμεθα, εἰς ἄλλον τινὰ τύπον, εἰς τὰς φιλοσοφικὰς δηλ. φύσεις ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ. Τὸ βλέμμα αὐτῶν εἶναι ἐστραμμένον κατὰ τε τὴν νόησιν καὶ τὴν ἔρευναν ἐπὶ τὸν κόσμον ὡς ὄλον καὶ ἐπὶ τὸ «πρόβλημα τῆς ζωῆς». Εἰς τὴν ψυχολογικὴν κατανόησιν παρέχουν πολὺ ὀλιγωτέρας δυσχερείας. Διότι τί ἄλλο εἶναι ἢ ἤβη ἢ ἀφύπνισις συνειδητοῦ βίου καὶ βιώσεως τοῦ κόσμου; Ὅλα τὰ κρίσιμα ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα ἀνακύπτουν κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς, κατάγουν ἀμέσως εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ μεταφυσικοῦ. Γέννησις καὶ θάνατος, ἔρωσ καὶ διαφορὰ τῶν φύλων, κλίσις καὶ ἐξωτερικὴ ὑποχρέωσις, τέλος ὁ ἴδιος προορισμὸς καὶ «τὸ νόημα τῆς ζωῆς». Θὰ εἴχομεν περισσό-τερον δικαίωμα νὰ ἐρωτήσωμεν, ὅχι διατὶ ὅλα ταῦτα ἐξεγείρουν τὴν πρὸς γνῶσιν ὁρμὴν τοῦ ἐφήβου, ἀλλὰ πῶς κατορθοῖ νὰ μὴ γίνῃ φιλόσοφος ἐναντι τοῦ νέου τούτου ρεύματος τῶν βιωμάτων. Πράγματι οἱ φιλοσοφικοὶ οἴστροι εἶναι κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην τόσον συνηθεῖς καὶ πρὸς τὴν ἐξέλιξιν ἀναγκαῖοι, ὅσον καὶ οἱ ποιητικοί. Καὶ ὡς οὗτοι οὕτω καὶ ἐκεῖνοι οὔτε διαρκῆ ἐμμονὴν οὔτε εἰδικὴν ἰδιοφυῖαν ἐγγυῶνται. Τὸναντίον περατωθείσης τῆς ἤβης ἀποθνήσκουν πάλιν, πολλοὶ δὲ, ἀνασκοποῦντες ἑαυτούς, θεωροῦν περιφρονητικῶς αὐτούς ὡς εἶδος τι «νόσου τῆς ἐξελίξεως». Ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἢ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀναφαινομένη φιλοσοφικὴ ροπὴ δὲν προσλαμβάνει πάντοτε τὴν μορφήν μεγάλου πάθους, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ φύσις ἐδημιούργησεν ὡς ἀντίρροπον τῆς ροπῆς ταύτης τὴν ἰσχυρὰν πρὸς τὰ ἔξω φoράν, τὴν εἰς τὸ